

УДК 329.14+438 (=411.16)

ББК 66.5(4/8)

О.С. Жерноклєєв

**ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ
(1899 – 1907 рр.)**

У статті розкрито причини, передумови й перебіг виникнення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини, описано процес ідейно-політичного й організаційного становлення партії в 1905 – 1907 рр. Показані особливості партійно-політичної структури та світоглядних установок єврейського соціал-демократичного руху в регіоні в складі Австро-Угорської монархії.

Ключові слова: соціал-демократичний рух, партія, єврейський пролетаріат, польська соціал-демократія, Галичина, Буковина.

Соціалістичний напрям був одним із провідних у розвитку єврейської суспільно-політичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. У середовищі галицького єврейства цього часу соціал-демократизм став другим значним національно-політичним рухом після сіонізму [29, с.187]. Проте історію виникнення ЄСДП слід розглядати в контексті не лише процесів у галицько-польській соціал-демократії та робітничому русі загалом (як це робилося досі, переважно польськими дослідниками [39; 40; 41]), але й на ширшому тлі суспільного життя галицького єврейства, розвитку єврейської політичної думки, зародження й становлення ідеології сіонізму, його різноманітних організаційних форм, що й стало метою цієї статті.

На зламі ХІХ – ХХ ст. центрально-східноєвропейське єврейство переживало фазу політизації національного руху. Політичний сіонізм, що з'явився в цей час, протиставив такому традиційному критерію самоідентифікації євреїв, як релігія, суто національну самосвідомість. З метою захисту прав та інтересів єврейства виникла ціла низка національних єврейських партій.

Динаміка єврейських національних рухів мала чітко виражене геополітичне спрямування Захід – Схід. Вони виникали в середовищі західних, асимільованих євреїв (Німеччина, західна частина Австро-Угорщини) і були формою адаптації до модерних, вестернізаційних імпульсів, джерелом яких була Західна Європа. Але масову підтримку ідеї національного відродження єврейства знайшли на Сході Європи, де було зосереджено 80 відсотків світового єврейства [25, с.24]. Новітня єврейська національна ідея не випадково з'являється на порозі ХХ ст., яке увійшло в історію як “століття націоналізму”, і була відповіддю на виклики часу [25, с.25].

Особлива роль у зародженні єврейського націоналізму належала Австро-Угорщині. Якщо для Російської імперії типовою була стратегія державного антисемітизму, то австро-угорська імперська політика базува-

лася на емансипації євреїв і навіть, певною мірою, на використанні їх як фактора впливу в Галичині й Буковині [33, с.23], де мешкало дві третини євреїв країни. І незважаючи на те, що в умовах бурхливої індустріалізації та урбанізації країни єврейство загалом було інтегруючим чинником, нова буржуазно-капіталістична дійсність і потужне вторгнення єврейського елементу в усі сфери суспільного життя не тільки не послабили впливи традиційного антисемітизму, але й додали до “звичних” нові, більш витончені способи дискримінації [27, с.37–40]. Саме Австро-Угорщина, з усім комплексом її протиріч і розташуванням на межі західного й східного світів, стала коліскою політичного сіонізму.

У 1896 р. побачила світ книга віденського журналіста Теодора Герцля “Єврейська держава”, написана під безпосередніми враженнями резонансної “справи Дрейфуса”. Вона мала підзаголовок: “Спроба сучасного розв’язання єврейського питання”, яке автор бачив у необхідності відновлення національної єврейської державності. У серпні 1897 р. у Базелі відбувся перший конгрес сіоністів, на якому була створена Всесвітня сіоністська організація, очолена Т.Герцлем. Базельська програма проголосила основною метою сіоністів утворення єврейської держави в Палестині. У Галичині вже 1898 р. виникло три центри Всесвітньої сіоністської організації – у Львові, Кракові й Станіславі [24, с.73].

На початку ХХ ст. у середовищі сіоністів посилилася “молода фракція”, яка, залишаючись на ґрунті Базельської програми, схилилася до відмови від тактики індиферентизму щодо навколишнього життя й вимагала переходу до активного втручання в суспільні процеси “країн вигнання”, де мешкали євреї (т. зв. “Gegenwarts-programm”, тобто програма насущної праці з одночасним “віддаленням” кінцевої мети сіонізму) [1, арк.118–119]. Розчарування частини молоді в сіонізмі (намагання Т.Герцля отримати згоду великих держав на компактне поселення євреїв в Ізраїлі кілька років не давали результатів) та вплив марксизму й соціал-демократії вилився в появу в Росії протягом 1901 – 1906 рр. низки єврейських соціалістичних партій різного спрямування. Їх ідейний спектр простягався від економізму (зубатівська, фінансована охранкою Єврейська незалежна робітничка партія) та есерівського народництва (Соціалістична єврейська робітничка партія (“ССРП”)) до поєднання соціалізму із сіонізмом (“Поалей-Ціон”, Сіоністсько-соціалістична робітничка партія; ідейні натхненники й лідери – Б.Борохов, Н.Сиркін та ін.) [1, арк.4; 2, арк.2, 3, 17].

Основне ідейне розмежування в рамках “єврейського націоналізму” намітилося між сіонізмом і автономізмом, прихильники якого вважали, що створення власної держави не вирішить відразу всіх проблем багатомільйонної єврейської діаспори, яка існуватиме ще впродовж багатьох поколінь. Отож, потрібно домогтися широкої мовно-культурної, громадської, релігійної автономії в країнах розпорошення (галуті) [25, с.31, 33].

Особливе значення для подальшого розвитку єврейського соціал-демократичного руху в Галичині й Буковині мало виникнення на теренах сусідньої Російської імперії Бунду. “Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії” (або скорочено – Бунд, тобто союз, спілка) був утворений у вересні 1897 р. на з’їзді в м.Вільно. Невдовзі він увійшов на автономних засадах до складу РСДРП, висунув програму культурно-національної автономії, повів непримиренну боротьбу проти сіонізму, висуваючи на перший план класові, а не національні інтереси [34, с.14]. У 1905 – 1907 рр. Бунд став наймасовішою єврейською революційною партією Російської імперії (біля 34 тис. членів) [28, с.389]. Його вплив на єврейську інтелігенцію, ремісників і робітників, за деякими оцінками, був сильнішим, ніж решти соціалістичних єврейських партій разом узятих [26, с.68].

Під тиском зростання популярності Бунду на певні поступки змуснена була піти головна союзниця ППСД у Королівстві Польському – Польська соціалістична партія, яка на з’їзді в Любліні в червні 1902 р. визнала, що агітація серед єврейського робітництва має вестись на ідиші й у своїх, специфічних формах, і вирішила утворити для цього спеціальний Єврейський комітет, підконтрольний центральним органам партії. У квітні 1903 р. відбулася перша, а в жовтні – друга єврейська конференція ППС. Усіма цими заходами фактично було започатковано автономну Єврейську організацію в ППС [42, с.65, 70, 85]. Вона не стала самодіяльним формуванням, її компетенція обмежувалась пропагандою й агітацією. Утворення окремої соціалістичної організації єврейського пролетаріату диктувалося практичною неможливістю для ППС залишитися масовою партією серед євреїв поруч із Бундом [42, с.65–66].

Водночас у Галичині поступово поглиблювалася партійно-політична диференціація єврейства. Програма Єврейської національної партії, яка виникла 1893 р., передбачала як створення єврейської держави в Палестині, так і захист політичних, соціальних і економічних інтересів євреїв у краї. У 1900 р. утворилася Єврейська демократична, 1902 р. – Єврейська народна партія, які не мали сіоністської орієнтації. Демократи першими досягли успіху, коли на виборах 1901 р. їх кандидат у Краківському окрузі А.Гросс став депутатом австрійського рейхсрату [29, с.185–186; 32, с.112].

Тимчасом єврейські соціалісти Галичини впродовж 90-х рр. XIX ст. входили до складу єдиної і формально інтернаціональної Соціал-демократичної партії Галичини й Сілезії (СДПГіС), яка все виразніше набувала польського національного характеру. Питання про хоча б автономію євреїв усередині партії періодично загострювалося, однак не знаходило задовільної форми реалізації через спротив польських соціал-демократів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. проблема набула нового звучання. Унаслідок федералізації в 1897 р. Соціал-демократична робітничка

партія Австрії (СДРПА) перетворилася на союз національних робітничих партій, а СДПГіС остаточно стала її польською автономною секцією (ППСД). Українські соціалісти Галичини й Буковини 1899 р. створили свою секцію – УСДП. Однак провідники польської соціал-демократії, у тому числі єврейського походження, продовжували виступати в ролі категоричних противників утворення аналогічної єврейської автономної секції. Під їхнім впливом крайова конференція єврейських соціалістичних організацій Галичини 24 – 25 грудня 1899 р. у Львові (28 делегатів) обмежилась обранням комітету для координації роботи серед євреїв і видання на ідиші тижневика “Jüdisches Volksblatt”. Реально його випуск мав розпочатися тільки тоді, коли будуть зібрані необхідні кошти. На місцях допускалося творення локальних комітетів із представників єврейських робітничих товариств, які мали діяти під керівництвом місцевих комітетів ППСД [12; 13].

Аналіз фактів свідчить, що справжнім вододілом у полеміці всередині ППСД виступала єврейська національна ідентичність. Асимільовані польською культурою єврейські діячі партії (Г.Діаманд, Е.Гекер, Г.Ліберман та ін.), які не володіли єврейською мовою й послуговувалися польською як рідною або розмовною, виступали проти виокремлення єврейської соціал-демократії. Прибічниками цього були національно свідомі євреї, насамперед із молоді, які не втрачали зв'язку з єврейським середовищем, але через свої соціалістичні переконання не знаходили себе в інших єврейських релігійних або політичних організаціях, прагнули поєднувати соціалізм із боротьбою за національну рівноправність євреїв.

На тлі національного пробудження єврейського народу, поширення ідеології сіонізму та початку партійно-політичної диференціації в середовищі галицьких євреїв, а з іншого боку посилення антисемітських настроїв у масах, єврейських погромів, ППСД вступила у ХХ ст. під знаком гострої боротьби проти “єврейського сепаратизму” всередині власної організації. Без обговорення єврейського питання не обходився практично жоден з'їзд партії. Послідовним противником відокремлення єврейських робітників виступав лідер партії, депутат австрійського парламенту І.Дашинський. Для нього і всього партійного керівництва було очевидним, що самостійна єврейська соціал-демократія буде діяти там, де й польська, відтягуючи від неї значну кількість її дійсних і потенційних прибічників [39, с.239].

Ситуація ускладнювалася появою в Галичині й Буковині ще однієї соціал-демократичної партії – “Поалей-Ціон” (“Робітники Сіону”). Поалей-ціонізм був різновидом сіонізму, лівим, робітничим крилом сіоністського руху. У Росії поалей-ціоністські гуртки й профспілкові об'єднання виникли вже в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Одним із мотивів їх діяльності була протидія поширенню впливів Бунду й пропагованих ним ідей

щодо можливості розв'язання єврейського питання в галуті [1, арк.119 зв.; 23, с.33]. У 1906 р. російські поалей-ціоністи об'єдналися в партію, програма якої, ухвалена II партійним з'їздом у Кракові (серпень 1907 р.), визначала кінцевою метою “усупільнення засобів виробництва – переустрій суспільства на соціалістичних началах”, чого можна було досягнути шляхом класової боротьби й “завоювання політичної влади всесвітнім робітничим класом”. Однак пунктом програми-мінімум, що вирізняв її з-поміж інших соціал-демократичних партій, була “вимога територіальної автономії на демократичних засадах для єврейського народу в Палестині”, за рахунок якої передбачалося “на шляху до соціальної революції вирішити єврейську національну проблему” [11, с.83–93].

У Галичині партія “Поалей-Ціон” була заснована в травні 1904 р. на базі крайового Союзу торговельних помічників і робітників (1,5 тис. членів). Партія ця спиралась у першу чергу на дрібних службовців і найманих працівників, пов'язаних зі сферою торгівлі (візників, носильників, продавців, канцеляристів і т. д.). “Палей-Ціон” висунула вимоги 8-годинного робочого дня й суботнього відпочинку. Своєю головною метою партія вважала утворення незалежної єврейської соціалістичної держави в Палестині [35, с.408]. На з'їзді у Львові 11 – 13 жовтня 1906 р. під головуванням Соломона Герца й Макса Розенфельда за участі 80 делегатів з 33 галицьких міст, а також Відня, Чернівців і Радівців (Південна Буковина) організація прийняла назву Єврейської соціал-демократичної робітничої партії “Поалей-Ціон” в Австрії, затвердила проект програми й статуту [7, арк.21, 22, 25–31]. Разом із подібними організаціями інших країн (США, Росії, Палестини та ін.) австрійські поалей-ціоністи входили до Всесвітньої сіоністської організації та Всесвітнього соціалістичного союзу “Поалей-Ціон” (на івриті – Бріт оламїт), брали участь у сіоністських конгресах.

Один із чільних діячів “Поалей-Ціон” в Україні Соломон Гольдельман пізніше так формулював суть основних положень “єврейського національного соціалізму” початку ХХ ст.: “...не може жидівський пролетаріят, який в переважаючій більшості своїй є зайнятий не на великих фабриках та заводах і при тому не в основних галузях промисловости і народнього господарства, як хліборобство, чи горний промисел, чи металургія, а лише і головне в дрібних майстернях шевців, кравців, столярів та в крамницях і дрібній торгівлі – ...не може пролетаріят такої нації добратися до соціалістичного устрою без радикальної зміни в господарському становищу цілої жидівської нації, без збудовання власного національного організму в Палестині з переважаючою більшістю там жидів. ...Шлях жидівського пролетаріяту до соціалізму веде через еміграцію і концентрацію жидівських працюючих і шукаючих роботи мас в Палестині, в хліборобстві і промислу, які вони там мають закласти...” [22, с.16]. Отож, поалей-ціоністи вважали сіонізм засобом для втілення

соціалізму, тоді як для буржуазії, на їх думку, він був остаточною метою [36, с.291]. Утім, в Австрії ця партія, що намагалася поєднати марксизм із сіонізмом, залишалася поза рамками СДРПА.

Попри поступове посилення конкуренції за вплив на єврейський пролетаріат, лідери галицько-польської соціал-демократії, враховуючи високу частку євреїв серед робітників і ремісників, не були готові йти далі своєрідного “рубікону”, яким для них було існування єврейського комітету всередині партії й видання газети жаргоном. Рішення щодо проведення загальнокрайової єврейської конференції ППСД, ухвалене ще в березні 1901 р. за наполяганням одного з активних діячів партії, торговельного помічника Давида Саламандра [3, арк.2], фактично не виконувалося два роки.

Проте під тиском частини партійців-євреїв 9–10 травня 1903 р. Виконком партії все ж змушений був скликати до Львова крайову конференцію єврейських соціал-демократів – членів ППСД – для вирішення проблеми подальшої роботи серед єврейського робітництва. Факти, наведені у виступах, свідчили про значну кількісну перевагу євреїв у багатьох фахових робітничих товариствах. Так, у Львові вони переважали серед кравців, малярів, оббивальників, торговельних працівників [16, с.31]. Частина делегатів конференції (А.Пох, Г.Гроссман, Л.Штенгель та ін.) внесла пропозицію негайно заснувати окрему єврейську соціал-демократичну партію, але поступилася перед аргументами авторитетних партійних діячів І.Дашинського, Г.Діаманда, М.Ганкевича. Зокрема, Г.Діаманд доводив, що ідиш є мовою німецького гетто, чужою для традиції й культури єврейської, водночас переконував, що збереження самобутності євреїв є шкідливим для них самих, бо ізолює їх від новітньої європейської культури, ллє воду на млин консерватизму, тоді як немає жодної специфічної властивості єврейства, яку слід було б консервувати. Навпаки, твердив він, “мусимо докласти всіх зусиль, аби всякі відмінності зникли” [20]. Вірогідно, що в атмосфері страху перед новими погромами стирання відмінностей євреїв від решти населення розглядалось і як засіб послаблення антисемітських настроїв, чим зумовлювалась подібна аргументація та її дієвість [41, с.83–84]. Стосовно ж ідеї окремої партії, Діаманд роз’яснював, що статут СДРПА передбачає створення національних секцій для тих народностей, які мають територію та мову. Був також зачитаний лист лідера СДРПА В.Адлера про те, що “соціал-демократи, присутні на конференції, за таку пропозицію голосувати не будуть” [41, с.83–84]. Фактично це сприймалось як попередження про те, що в разі виникнення окрема ЄСДП не буде визнана австрійською соціал-

* Незадовго перед тим усе єврейство було приголомшене звістками про кривавий погром у Кишиневі 19 квітня 1903 р., під час якого 49 чол. було вбито і п’ятсот поранено (Історія єврейського національного движєння. 1870 – 1914. – Іерусалим, 1996. – С.142).

демократією. У результаті конференція завершилася черговою постановою про створення спеціального агітаційного комітету для Галичини.

Проблеми агітації серед євреїв обговорювались і на зборах представників соціалістичних робітничих товариств у Кракові 14 серпня 1904 р. На думку доповідача, секретаря краківського єврейського робітничого товариства “Postep” Фелікса Гутмана, робота йшла слабо через брак агітаторів, що могли б промовляти жаргоном. Окрім того, твердив він, пропаганда соціалізму серед єврейської людності утруднювалася поступовим посиленням впливу сіоністів, які повільно, але стало залучали євреїв із соціалістичного табору до себе [4, арк.93].

Діяльність єврейського агітаційного комітету, в якому переважали асимілятори (голова Г.Діаманд, заступник Д.Саламандер), виявилась недостатньо ефективною, спрямовувалась у першу чергу на протидію поширенню серед робітників жаргонної друкованої продукції Бунду [31, с.186]. Робота комітету була піддана різкій критиці на IX з'їзді ППСД у Кракові 30 жовтня – 1 листопада 1904 р. Виступаючи в дебатах поклали на комітет відповідальність за спад у розвитку єврейського робітничого руху [5, арк.38]. Проте доповідач у справі партійної організації І.Дашинський застеріг від злочинних, на його думку, спроб “інсценування” сепаратистського руху серед єврейських робітників, доводив, що тільки єдина організація може бути сильною, а “організація в організації” не може бути допущена з принципових і тактичних міркувань. Речником утворення окремої ЄСДП він закидав молодість і брак досвіду”. Після гострої дискусії за участю двадцяти делегатів більшістю голосів (64 проти 15) була прийнята резолюція Виконкому партії з поправкою Саламандра-Гумпловича, яка проголошувала особливу організацію єврейського пролетаріату “шкідливою” для всього робітничого класу й такою, що відповідає інтересам “панівних експлуататорів, сіоністських і антисемітських демагогів і всяких шовіністів” [5, арк.41]. Крайовий єврейський агітаційний комітет було ліквідовано, замість нього резолюція передбачала можливість обрання в разі потреби (під контролем Виконкому) місцевих єврейських комітетів. До їх складу, за задумом авторів резолюції, могли потрапити лише члени єврейських робітничих товариств, що, очевидно, мало на меті обмежити вплив на процеси в партії радикально налаштованої єврейської молоді, що навчалася. У документі підкреслювалося, що “першим і найважливішим клясовим інтересом християнського і жидівського пролетаріату” є збереження “тісної солідарнос-

“ Наприклад, Г.Гроссману на той час було 23 роки, Я.Броссу – 21, К.Ейнеуглерові на момент виникнення ЄСДП (1905 р.) – лише 20 років; вихідці з неможливих родин, вони прийшли в соціал-демократичний рух з учнівських і студентських соціалістичних кіл Кракова. Ще восени 1904 р. Г.Гроссман, Я.Бросс, Ф.Гутман та інші були активними діячами освітнього товариства поступової молоді “Ruch”, що об'єднувало студентів-соціалістів – слухачів Краківського університету (ЦДДА України у Львові, ф.146, оп.8, спр.305, арк.25–27)

ти й постійного співділання цілого пролетаріату без різниці конфесії й походження” [31, с.187].

Отже, польські соціал-демократи відкинули ідею поширення організаційних засад австрійської соціал-демократії на єврейську національність і створення єврейської секції СДРПА. Більше того, у березні 1905 р. підконтрольний ППСД з'їзд профспілок Галичини в Перемишлі ухвалив те, що всі окремі єврейські робітничі товариства (на зразок “Postep” і “Brüderlichkeit”) протягом року мають бути розпущені і, таким чином, ліквідовані останні вогнища єврейської агітації і пропаганди серед робітників [30, с.3]. Цей крок остаточно підштовхнув частину єврейських діячів ППСД до виходу з партії та утворення Єврейської соціал-демократичної партії Галичини (дещо пізніше – і Буковини (ЄСДП))^{***}.

Постання нової партії було проголошене від імені її оргкомітету в першотравневій відозві 1905 р. під заголовком “Чого ми хочемо”, виданій у кінці квітня кількатисячним тиражем у вигляді брошур польською мовою та ідишем. Засновники ЄСДП, які підписали відозву (Рубін Бірнбаум, Карл Ейнеуглер, Генріх Гроссман, Яків Бросс та ін. – разом 25 осіб), мотивували своє рішення нормами статуту федеративної СДРПА і прагненням до того, щоб соціал-демократичний рух охопив якомога ширші маси єврейського пролетаріату. Здійснити це в рамках ППСД єврейські діячі надалі не уявляли собі можливим. “Що для жидівського пролетаріату зроблено під оглядом агітаційним та організаційним, – зазначалося у згаданій відозві, – те зроблено не по думці польських соціалістів, але против їх політики. За кожне товариство жидівських робітників велася боротьба, за кожні жидівські збори треба було в партії боротися і просити, аргументувати й доказувати їх потребу... За кожду відозву жебрати, сперечатися за вислови...”. “Найважливіші центри жидівського руху занедбані, не мають жидівських агітаторів. Польська партія сама те признає. ...І від п'ятнадцятьох літ заспокоювано потребу агітаторів – резолюціями!” [30, с.6–8]. Практиці ППСД протиставлялися успіхи Бунду в роботі з єврейським робітництвом на теренах Російської імперії, що надихали засновників нової партії. Бунд у подальшому відіграв важливу роль у розвитку ЄСДП [38, с.421], діячі якої перебували під його помітним ідейним впливом, мали з ним тісні контакти аж до моменту злиття обох партій у 1920 р.

Світоглядні установки ініціаторів відокремлення ЄСДП розкривала також брошура “Пролетаріат стосовно єврейського питання”, що

^{***} Єврейська секція Буковинської соціал-демократичної партії одночасно вважалася складовою ЄСДП Галичини й Буковини, хоча офіційно слово “Буковина” було додане до назви останньої лише в 1913 р. Починаючи з 1906 р. буковинська організація була представлена на з'їздах ЄСДП. Про участь кого-небудь із буковинців у І (установчому) з'їзді та процесі заснування партії джерела не згадують.

побачила світ у цей же період і належала перу одного з провідників партії, випускника правничого відділення Ягеллонського університету в Кракові Генріха Гроссмана. Він стверджував, що розвиток капіталізму не лише не сприяє асиміляції євреїв і зникненню їх як національності, а й, навпаки, веде до розриву зв'язків колишніх єврейських ремісників, а тепер робітників із польською клієнтелою, для якої вони раніше працювали на замовлення, зменшує потребу знання польської мови, натомість призводить до скупчення й згуртування єврейських пролетарів на Мануфактурах або й фабриках, причому в рамках певних, зумовлених історично “єврейських фахів”. Тому Гроссман уважав, що почуття національної приналежності єврейських робітників у міру розвитку капіталізму будуть посилюватися, так само, як і класові протиріччя в середовищі євреїв, які завдяки цьому дедалі потужніше демонструватимуть свій революційний потенціал [37, с.28–31].

Утворення ЄСДП було також проголошене у виступах на першотравневих зборах єврейських робітників у Кракові, згромадженнях 2 – 5 травня 1905 р. у Львові, Перемишлі, Тарнуві, де ухвалювалися резолюції про вихід із ППСД та підтримку єврейської соціал-демократії. Як наслідок, абсолютна більшість єврейського пролетаріату практично відразу опинилася під прапором ЄСДП [41, с.122]. 2 травня І.Дашинський звернувся через пресу до товаришів-євреїв, тавруючи творців окремої ЄСДП як “студентів, людей без жодного досвіду, що ... не знають основ і науки соціалізму” [19]. Проте заклики утриматися від творення окремої організації та зберегти братню згоду й робітничу солідарність, судячи з усього, особливого успіху вже не мали.

Установчий з'їзд ЄСДП відбувся у Львові вже через місяць, 9–10 червня 1905 р. за участі 52 делегатів, які представляли єврейських соціал-демократів Кракова, Львова, Перемишля, Тарнува, Тернополя, Бучача та інших міст як Західної, так і Східної Галичини. Після доповіді Я.Бросса без обговорення, одностайно було прийнято Брюннську національну (1899 р.) та Віденську (1901 р.) програми австрійської соціал-демократії [9]. Двома резолюціями, внесеними доповідачем із питань тактики Г.Гроссманом, партія проголосила себе секцією СДРПА, незважаючи навіть на відсутність офіційного визнання з її боку, та вказала на необхідність порозуміння з ППСД в інтересах розвитку соціал-демократичного руху в Галичині.

Великий ентузіазм присутніх викликала промова відомого соціалістичного діяча з Бучача Ансельма Мослера, який зазначив, що ставлення проводу польської і австрійської соціал-демократії до євреїв суперечить основам соціалізму, і заявив про свій перехід із ППСД до ЄСДП. Крок Мослера справив помітне враження в соціал-демократичних колах, мав резонанс у пресі [30, с.20–21]. Окремою резолюцією, запропонованою

Броссом, було визнано потребу боротьби із сіонізмом в усіх його відтінках. Цим керівництво ЄСДП хотіло підкреслити, що залишається на позиціях інтернаціоналізму. З'їзд обрав Центральний комітет партії, до якого ввійшли Я.Бросс, Г.Гроссман, Й.Блюм, К.Ейнеуглер, А.Пох та ін. Місце перебуванням ЦК визначено Краків [41, с.129].

Тимчасом, ще 8 травня 1905 р., Виконавчий комітет ППСД ухвалив спеціальну постанову, в якій прагнення до відокремлення єврейських робітників характеризувалось як таке, що впливає з конфесійних і расових забобонів, тоді як справжні соціал-демократи не повинні були б перешкоджати зближенню євреїв із польською культурою. Керівництво партії наполягало на тотожності політичних інтересів єврейського й польського пролетаріату, підкреслювало брак об'єктивних передумов для існування ЄСДП, оскільки програма австрійської соціал-демократії передбачає національно-територіальну автономію, що у випадку з галицькими євреями здійснити неможливо. Разом із тим, специфічні потреби роботи серед єврейського пролетаріату могли б бути достатньою мірою враховані в конкретних організаційних і тактичних формах у рамках польської соціал-демократії [14]. На тих самих, у загальних рисах, підставах у визнанні новій партії відмовив 12–13 травня й загальнопартійний заряд СДРПА, який солідаризувався з позицією польських товаришів [15]. У лавах ППСД залишилася частина її видних єврейських діячів (Г.Діаманд, І.Гросс, Е.Гекер, Г.Ліберман, М.Цеттербаум та ін.).

Польських соціал-демократів підтримало і “старе” керівництво УСДП. Стверджуючи у своєму друкованому органі, що єврейська національність “не є новочасною нацією” (оскільки не має власної території та мови) і взагалі виявляє тенденцію до зникнення, партія в єврейському питанні фактично зайняла асиміляторські позиції, заперечувала необхідність утворення окремої ЄСДП [17].

Спроба єврейських соціал-демократів винести питання на розгляд загальнопартійного з'їзду СДРПА 30 жовтня – 2 листопада 1905 р. зазнала невдачі, очевидно, через збіг обставин. Після оголошення заяви єврейської делегації (ЄСДП представляли Г.Гроссман, А.Пох і Й.Блюм) надійшла звістка про царський маніфест у Росії і з'їзд перетворився на бурхливу маніфестацію за загальне виборче право [41, с.132]. Справа ЄСДП так і не була обговорена, а цей з'їзд виявився останнім загальнопартійним форумом австрійської соціал-демократії, в якій наростали міжнаціональні протиріччя.

Проте об'єктивно справа не мала шансів на позитивне вирішення, оскільки позиція лідерів СДРПА залишалася незмінною. Один із провідних теоретиків австрійської соціал-демократії з національного питання

О.Бауер^{****} у цей період відверто відносив євреїв до “неісторичних” націй, які з розвитком капіталізму дуже важко, повільно, але все ж “починають дедалі більше асимілюватися з тими націями, серед яких вони живуть” і в результаті “перестають бути нацією” [21, с.83]. У Галичині й Буковині, уважав він, асиміляція євреїв відбувалася значно повільніше головню з причини економічної відсталості цих провінцій. У своїй праці “Національне питання і соціал-демократія” (1907 р.) Бауер визнавав, що євреї не є винятком із загального, закономірного процесу пробудження “неісторичних” націй у ХІХ ст., доказом чого була поява єврейських організацій, преси, новітньої єврейської літератури тощо, однак висловлював переконання, що в протиборстві двох протилежних тенденцій переможе асиміляційна. Вирішальним у долі євреїв стане фактор відсутності власної національної території: оскільки вони живуть меншинами серед інших народів, то з розвитком капіталістичного способу виробництва стають складовою одного економічного організму, а спільність території з християнською більшістю “створює між ними такі тісні зносини, що збереження єврейства як нації всередині цієї спільноти неможливе” [21, с.84–85]. Бауер уважав, що єврейські робітники Галичини й Буковини, усвідомивши свої класові інтереси, не будуть вимагати окремої єврейської школи, а питання про мову “взагалі для євреїв не існує”. Робітникові вигідно засвоювати мову й культуру місцевого населення, це полегшує йому пошук роботи й збільшує свободу пересування [21, с.86–87].

Єврейський народ, на думку Бауера, має культуру “неісторичної” нації, намагається передавати з покоління в покоління давно віджили систему цінностей і життєвих стандартів. Тому, якщо, наприклад, чехів капіталізм підносить на щабель історичної нації, то євреїв неминуче денационалізує, включає в культурні спільноти тих європейських націй, між якими вони живуть [21, с.86–87]. Усі ці аргументи, за О.Бауером, свідчили, що стосовно євреїв, принаймні в Австрії, немає підстав для постулату національної автономії, а, отже, і для автономної організації пролетаріату.

1905 – 1906 рр. стали періодом запеклої боротьби галицько-польських соціал-демократів проти другого за значенням після львівських “незалежних” розколу партії за все її 15-літнє існування. Епіцентром змагання став Краків, де були центральні органи і ППСД, і ЄСДП. У Кракові й Тарнуві ЄСДП у перші роки своєї діяльності налічувала третину своїх членів [40, с.441].

^{****} Сам О.Бауер походив із ліберальної віденської єврейської сім'ї, з дитинства захоплювався німецькою історією й культурою, а другою мовою в родині була чеська, оскільки предки Бауерів, вірогідно, приїхали свого часу з Північної Чехії (Кретинин С В Отто Бауэр... – С 126–127).

Щодо методів протистояння самостійній єврейській соціал-демократії, усередині керівництва ППСД цілковитої єдності не було. Єврейські діячі, зокрема М.Цеттербаум, пропонували створити в партії автономну єврейську організацію, натомість більшість членів Виконкому схилилася до опертя на локальні єврейські агітаційні комітети, які діяли б під контролем місцевих комітетів партії [10]. Як компроміс було обране відновлення навесні 1906 р. крайового єврейського агітаційного комітету ППСД у Львові. Однак спроби налагодити видавництво газети ідишем укотре виявилися невдалими: єврейський часопис ППСД (“*Jüdischen Arbeiterzeitung*”) не користувався попитом і був збитковим [6, арк.13–14]. У травні 1906 р. X з’їзд ППСД ухвалив рішення про утворення Єврейської секції в рамках партії (голова Д.Саламандер) і надав їй право збирати додаткові партвнески на свою діяльність [6, арк.15; 8, арк.62]. Проте навіть станом на жовтень 1907 р. через матеріальні труднощі та майже повну відсутність будь-якої допомоги з боку Виконкому партії рішення X з’їзду про створення Єврейської секції фактично так і залишалось не втіленим у життя, що відверто визнавалось партійною пресою [8, арк.62].

Лідери ППСД, вочевидь, недооцінювали рівень національної самосвідомості єврейського робітництва й переоцінювали ступінь його політизації. У звіті ЦК ЄСДП зарядові австрійської соціал-демократії (вересень 1905 р.) відзначалося, що практично всі єврейські робітничі фахові спілки вступили до нової партії. Її місцеві осередки діяли в 16 містах: у Кракові, Львові, Тарнуві, Хшануві, Освенцімі, Вадовіцах, Подгужі, Новому Сончі, Перемишлі, Сяноці, Бродах, Бучачі, Тернополі, Підволочиську, Станіславі, Золочеві. Вони підпорядковувалися чотирьом окружним комітетам (у Кракові, Тарнуві, Львові, Тернополі). Було також створено Спілку робітничої молоді, яка налічувала понад 1 тис. членів, а загальна кількість зорганізованих єврейських робітників, які приєдналися до ЄСДП, наближалася до 2,5 тис. [41, с.131–132].

Підтвердженням помітного прогресу на шляху становлення ЄСДП стало проведення II з’їзду партії. 30 – 31 травня 1906 р. до Львова прибули 80 делегатів від 20 місцевих організацій (до вже існуючих раніше додалися осередки в Чорткові, Жешуві, Ярославі, Буску), а також Натан Тропер із Буковини й Самуель Гожанський від Бунду. Згідно зі звітом ЦК, з яким виступав К.Ейнеуглер, за рік партія провела 53 публічних і 150 закритих зборів, присвячених в основному боротьбі за загальне виборче право, видала біля 800 тис. примірників друкованої продукції, нараховувала у своїх лавах близько 2,8 тис. членів [41, с.141].

II з’їзд ЄСДП зробив важливий внесок у кристалізацію ідейно-політичної платформи партії. Якщо раніше її засновники неодноразово наголошували, що не мають власної, відмінної від решти СДРПА програми, у тому числі й національної, то тепер партія конкретизувала свою позицію

з ряду актуальних питань суспільного життя. Цьому сприяла політична обстановка і особливо загострення боротьби навколо реформи виборчої системи в країні. Зокрема Я.Бросс у доповіді “Кагали і єврейський пролетаріат” обґрунтував необхідність початку енергійної боротьби за загальне, безпосереднє й рівне виборче право в єврейських громадах (кагалах) з метою їх опанування в майбутньому й перетворення на основу національної автономії євреїв. Г.Гроссман, який доповідав про виборчу тактику, відкинув гасло сіоністів щодо запровадження національних виборчих курій, натомість за прикладом Бунду висунув жадання національно-культурної автономії [41, с.142–143].

Наступного дня після закінчення роботи з’їзду ЄСДП, 1 червня 1906 р. у Львові відбувся з’їзд молодіжних організацій партії, які об’єднували робітників віком 15 – 19 років. Були представлені осередки в Кракові, Львові, Подгужі, Перемишлі, Тернополі, Бучачі, Бродях. Вони мали характер освітніх товариств, проводили навчальні курси, утримували бібліотеки, читальні з пресою, організували драмгуртки й аматорські вистави, популярні лекції, екскурсії. Присутній на з’їзді український радикал О.Назарук відзначав: “...високе образоване учасників і їх читане, повний брак охлялости, слідної на наших зборах, так українських, як і польських ... та докладне поінформоване одних про других: так і видно, що ті люди удержували з собою тісні взаємини і пильно слухали справоздань референтів, висиланих з сусідніх міст”. Підсумовуючи, він констатував: “Поки що у нас нема навіть тільки робітників образованих і свідомих, кілько у жидів є організацій” [18].

Незважаючи на досить напружені стосунки з польськими соціал-демократами, ЄСДП взяла активну участь у боротьбі за виборчу реформу. 23 червня 1906 р. у різних місцях Львова були проведені одночасно два зібрання єврейських робітників, організовані відповідно ЄСДП та Єврейською секцією ППСД. Їх резолюції закликали євреїв спільно з польським і українським пролетаріатом вести боротьбу за загальне, пряме, рівне й таємне виборче право [6, арк.18–19].

Парламентська виборча кампанія 1907 р. ще раз показала значення єврейського електорату для ППСД. Зважаючи на малі шанси на перемогу, ЄСДП на конференції 9 березня в Перемишлі вирішила власних кандидатів не висувати, проте все ж творити власні виборчі комітети, які мали координувати свою діяльність із відповідними комітетами польських соціал-демократів. Оскільки формальної угоди між керівними органами обох партій досягнути не вдалося, єврейські соціал-демократи вирішили підтримати повсюдно кандидатури ППСД, однак проводити кампанію самостійно, під гаслами боротьби проти асиміляції та шовінізму, висунувши жадання повної рівноправності для єврейської національності, мови й культури. На місцях, як, наприклад, у Тарнуві, Станіславі, Перемишлі,

Самборі тощо, локальні комітети двох партій тісно співпрацювали в організації та проведенні передвиборних масових заходів [41, с.165–168]. У Львові, де польські есдеки здобули найбільше голосів виборців серед усіх партій (понад 31% всіх голосів) і два посольські мандати (Г.Діаманда і Ю.Гудеца), аналіз їх електорату свідчив, що вирішальну роль у перемозі відіграли середні верстви міста, у складі яких переважали євреї [41, с.171–172]. Водночас вибори продемонстрували згуртованість, дисципліну та впливовість у робітничих масах партійних структур ЄСДП, що свідчило про завершення процесу становлення партії як самостійної політичної сили.

Отже, федералізація австрійської соціал-демократії за національною ознакою й перетворення СДПГіС на її польську секцію, поява Бунду і єврейської організації в ППС – усе це на тлі національного пробудження єврейського народу, поширення сіонізму, партійно-політичної диференціації зумовило небувалу актуалізацію “єврейського питання” всередині ППСД і зрештою появу окремої Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини як самопроголошеної, але невизнаної секції СДРПА.

З утвердженням ЄСДП і виникненням автономної Єврейської секції ППСД, на нашу думку, остаточно сформувалася структура єврейського соціал-демократичного руху в Галичині, яка поширювалася на Буковину і в основних своїх рисах залишалася незмінною майже до початку Першої світової війни. В її основі лежали три моделі уявлень про становище єврейського народу, перспективи розв’язання єврейського національного питання, місце й роль у ньому робітничого класу й завдання єврейської соціал-демократії. Відмінності між ними визначалися ступенем національної самосвідомості та співвідношенням соціально-класової і національної складової в ідеології. При цьому найвпливовіша ЄСДП Галичини і Буковини зайняла проміжне місце посередині між двома “крайнощами”, представленими пропольською, асиміляторською Єврейською секцією ППСД та сіоністською “Поалей-Ціон”.

1. Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.41, оп.1, спр.1.
2. Там само, спр.126.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.8, спр.69.
4. Там само, спр.304.
5. Там само, спр.305.
6. Там само, спр.564.
7. Там само, спр.575.
8. Там само, спр.697.
9. Das Österreichische Staatsarchiv, Wien. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Präsidiale, 22/Galizien, Kt. 2109, Tages Rapport №98 vom 12.06.1905.
10. Ibid., Kt. 2110, Präs. 31.05.1906.

11. Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX ст.: Документи і матеріали / Кол. упоряд.: Ю.Шаповал (кер. кол.), В.Гриневиц, В.Гусєв, О.Заремба та ін. – К., 2002.
12. Naprzód. – 1899. – 28 grudnia.
13. Ibid. – 1900. – 25 stycznia.
14. Naprzód. – 1905. – 11 maja.
15. Ibid. – 20 maja.
16. Proletaryat. – 1903. – №12.
17. В жидівській справі // Воля. – 1905. – 15 червня.
18. Назарук О. Як працюють жида (3 з'їзду молодечих робітників, членів ЖСДП) // Громадський голос. – 1906. – 15 червня.
19. Do Towarzystek i Towarzyszy żydowskich // Naprzód. – 1905. – 2 maja.
20. Konferencja socjalistów żydowskich // Naprzód. – 1903. – 14 maja.
21. Бауер О. Національне питання і соціал-демократія. – К., 2004.
22. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну: Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за час революції. – Відень, 1921.
23. Гон М. Лівоцентристські сіоністські партії Східної Галичини в 1920 – 1933 рр. // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи: Матеріали конференції 2–5 вересня 1997 р.: У 2-х т. – К., 1998. – Т.1. – С.33–38.
24. Гон М. Сионистское движение Западной Украины (конец XIX в. – 1929 г.) // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1998. – №2 (18). – С.58–68.
25. Горовська Н., Заремба О. Основні напрями єврейської громадської та політичної думки (кінець XIX – початок XX ст.) // Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX ст.: Документи і матеріали. – С.24–46.
26. Дадиани Л.Я. Международное рабочее движение и сионизм в период деятельности II Интернационала // Народы Азии и Африки. – 1975. – №5. – С.67–82.
27. Исламов Т.М. Империя Габсбургов: становление и развитие. XVI – XIX вв. // Новая и новейшая история. – 2001. – №2. – С.11–40.
28. История евреев России / Гл. авт. кол. Л.Прайсман. – М., 2005.
29. Куцмани Б. Духовная, культурная и политическая жизнь евреев Галиции при австрийской власти (1772 – 1918) // Материалы Девятой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч.1. – М., 2002. – С.177–191.
30. Лозинський М. Жидівська соціальна демократія в Галичині // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т.32. – Кн.1. – С.1–21.
31. Лозинський М. З сучасного робітницького руху // Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т.28. – Кн.12. – С.169–197.
32. Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л.Фінберг і В.Любченко. – К., 2005.
33. Погребинська І., Самарцев І. Євреї в Україні. XIX – початок XX ст.: історико-економічний аналіз // Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX ст.: Документи і матеріали. – С.11–23.
34. Российская еврейская энциклопедия / Гл. ред. Г.Г.Брановер. – Т.4. – М., 2000.
35. Смольский И. Зарождение и развитие сионизма в Галиции в конце XIX – начале XX вв. // Материалы Одиннадцатой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч.1. – М., 2004. – С.404–411.
36. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846 – 1906. – Kraków, 1907. – Т.2.
37. Grossmann H. Proletaryat wobec kwestyi żydowskiej. – Kraków, 1905.

38. Mommsen H. Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. – Wien, 1963.
39. Najdus W. Ignacy Daszyński 1866 – 1936. – Warszawa, 1988.
40. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890 – 1919. – Warszawa, 1983.
41. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partia Socjalno-demokratyczna. 1892 – 1919/1920. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1983.
42. Piasecki H. Żydowska organizacja PPS 1893 – 1907. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978.

The article deals with the reasons, preconditions and course of the creating of the Jewish social-democratic party in Galicia and Bukovina. The process of ideological, political and organizational formation of the party in 1905 – 1907 is opened. The features of political structure and views orientations of the Jewish social-democratic movement in this region of the Austrian-Hungarian monarchy are showed.

Key words: social-democratic movement, party, Jewish proletariat, Polish social-democracy, Galicia, Bukovina.

УДК 94(4) 1492/1914

ББК 63.3-6

В.П. Передерко

НЕОСЛАВІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті автором здійснена спроба окреслити світоглядні орієнтири російської політичної еліти через призму ідеології неославізму та дослідити вплив останньої на зовнішню політику монархії Романових щодо Галичини на початку ХХ ст. (до 1914 р.).

Ключові слова: панславізм, неославізм, Галичина, Російська імперія.

Світоглядні орієнтири суспільства ґрунтуються на іманентних складових – дійсності та ментальності. Неославізм як ідеологія на початку ХХ ст. був продуктом російського менталітету і, одночасно, інструментом зовнішньої політики Російської імперії.

В українській історіографії питання неославізму є малодослідженим. У працях О.Аркуші, М.Мудрого, С.Макарчука, О.Сухого, І.Мацевко воно висвітлюється в контексті історії західноукраїнських земель, москвофільського руху та ін. [18; 24; 25; 28; 38]. У Росії проблема опосередковано знайшла своє відображення в роботах О.Бахтуріної, Н.Пашаєвої, О.Міллера [19; 26; 33]. Статті О.Павленко, Є.Аксьонові про генезу, розвиток, невдачі і здобутки ідеологічних доктрин панславізму, неославізму доповнюють стан наукової розробки проблеми [17; 31], проте не дають змогу розкрити суть неославізму як ідеологічного підґрунтя зовнішньої політики Російської імперії. Саме тому нашим завданням є з'ясувати, чому і